

TARTALOM

Nyelvi jogok, kisebbségek, nyelvpolitika Kelet-Közép-Európában

Szerkesztette

NÁDOR ORSOLYA

és

SZARKA LÁSZLÓ

II. ORSZÁGTANULMÁNYOK

Szabó Mihály Gizella

Beregszászi Ágnes-Csanády Zoltán

Pétek János-Bend Attila

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

TARTALOM

Szépe György

Bevezető gondolatok a kelet-közép-európai nyelvi jogok vizsgálata elé 7

I. KELET-KÖZÉP-EURÓPAI NYELVI JOGI KÖRKÉP

Szarka László

Államnyelv, hivatalos nyelv – kisebbségi nyelvi jogok
Kelet-Közép-Európában 15

Vizi Balázs

Az Európai Unió és a kisebbségi nyelvek 37

Bartha Csilla

A kisebbségi nyelvek megőrzésének lehetőségei és az oktatás 56

Nádor Orsolya

Kelet-közép-európai nyelvpolitikai és anyanyelvi oktatási formák
(különös tekintettel a magyarpárú kapcsolatokra) 76

II. ORSZÁGTANULMÁNYOK

Szabómihály Gizella

A szlovákiai kisebbségek nyelvi jogai és a kisebbségi nyelvhasználat szinterei,
különös tekintettel a magyar közösségre 95

Beregszászi Anikó–Csernicskó István

A magyar nyelv használatának lehetőségei Kárpátalján de jure és de facto 110

Péntek János–Benő Attila

Nyelvi jogok Romániában 123

Mesterházy Szilvia

A moldvai csángók nyelvi jogai, különös tekintettel az oktatási jogok
érvényesülésére 148

Göncz Lajos

Kisebbségi nyelvi jogok a Jugoszláv Szövetségi Köztársaságban – a pszichológus
szemével. A szerbiai (vajdasági) magyarság nyelvhasználati jogai 161

Lábadi Károly

Nyelvtörvények, nyelvi jogok Horvátországban 176

Kolláth Anna

A szlovéniai kisebbségek nyelvi jogai a törvények és a rendeletek tükrében 190

Szoták Szilvia

Az ausztriai kisebbségek nyelvi jogai – különös tekintettel
a magyar kisebbségre 204

Demeter Zayzon Mária

A magyarországi kisebbségek nyelvi jogai 220

A MAGYAR NYELV HASZNÁLATÁNAK LEHETŐSÉGEI KÁRPÁTALJÁN DE JURE ÉS DE FACTO

RÖVID TÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉS

Az 1991-ben függetlenné vált Ukrajna területe 603,7 ezer km². Lakossága az 1989. évi népszámlálás szerint 51,4 millió, 2002-es adatok szerint 50,5 millió. Az országban az 1989. évi népszámlálás adatai szerint 163 111 magyar nemzetiségű élt, s ezzel az összlakosság 0,3%-át alkotta a magyarság. Az ukrajnai magyarok közül 155 711 (95,5%) Kárpátalján él. A megyén belül a magyarok aránya 12,5 százalék.

A mai Kárpátalja területén a 9. századtól élnek magyarok. Kárpátaljáról mint önálló földrajzi és politikai fogalomról 1918. december 21. óta beszélhetünk, amikor Magyarország egykori Bereg, Máramaros, Ung és Ugocsa vármegyéinek ruszinlakta területein létrejött a Ruszka Krajna autonóm jogterület. Ezáltal a kárpátaljai ruszinok önrendelkezési jogot kaptak, a területen élő nem ruszin lakosság jogait helyhatósági és kulturális autonómia biztosította. A háborút követően 1919. szeptember 10-én a Saint-Germain-en-Laye-ban megkötött egyezmény kimondja Kárpátaljának a Csehszlovák Köztársasághoz való csatolását Podkarpatszka Rusz néven.

1938. november 2-án az első bécsi döntéssel Kárpátalja magyarlakta része visszakerült Magyarországhoz. Közben 1938. október 9-én Ungváron Bródy Andrással az élen megalakult az első autonóm ruszin kormány. Bródy Prágában népszavazást indítványozott Kárpátalja hovatartozásának eldöntésére, ezért bebörtönözték. Helyére Volosin Ágostont nevezték ki, aki rövidesen megszervezte félhivatalos katonai szervezetét, a Kárpáti Szics Népi Védelmi Szervezetet. A bécsi döntést követően bevonuló magyar csapatok elől a nácibarát Volosin-kormány Husztra tette át székhelyét, s 1939. március 14-én, Szlovákia függetlenségi nyilatkozata napján kikiáltotta Kárpát-Ukrajna önállóságát. A Szlovákia létét elismerő Németország azonban – annak fejében, hogy Magyarország elismeri a német gazdasági és politikai igényeket – 24 óráig nem reagált a Volosin-kormány bejelentésére, lehetőséget teremtve ezzel Magyarország számára a határok katonai úton való kiigazítására, ami március 18-án teljesen be is fejeződött, és Kárpátalja teljes egészében ismét Magyarország fennhatósága alá került.

Mivel a szövetségesek semmisnek nyilvánították az 1938 és 1940 között Németország és Olaszország pártfogása alatt végrehajtott területi változtatásokat, 1944-ben a szovjet hadsereg úgy szabadította fel Kárpátalját, mint Csehszlovákia részét. 1944. november 19-én, miközben folyt a kárpátaljai 18 és 50 év közötti magyar férfilakosság deportálása, Munkácson területi kommunista pártkonferenciára került sor, melyen

megalakították Kárpátontúli Ukrajna Kommunista Pártját, és határozatot fogadtak el Kárpátontúli Ukrajna *újraegyesüléséről Szovjet-Ukrajnával*. November 26-án szintén Munkácson ült össze Kárpátontúli Ukrajna Népbizottságainak I. kongresszusa, amely kiáltványt fogadott el a Szovjet-Ukrajnával való újraegyesülésről.

1945. június 29-én a Szovjetunió és Csehszlovákia aláírta a Kárpátalja szovjet fenntartóság alá helyezéséről szóló szerződést. 1946. január 22-én a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának elnöksége Kárpátontúli Ukrajnát Kárpátontúli területté szervezte át.

Ukrajna 1991-es függetlenné válása után Kárpátalja közigazgatásilag továbbra is Ukrajna Kárpátontúli területe maradt. Ma egyike Ukrajna 25 megyéjének (Magocsi 1996. 525, Orosz–Csernicskó 1999). Északról Lengyelországgal, Ukrajna Lviv (Lemberg), keletről Ivano-Frankivszk megyéjével, délről Romániával, délnyugatról Magyarországgal, nyugatról Szlovákiával határos. Ukrajna belső területeitől természeti határként a Kárpátok választja el. Területe 12 800 km². Adminisztratív felépítését tekintve 13 járásból (Beregszászi, Huszti, Ilosvai, Munkácsi, Nagybereznai, Nagyszőlősi, Ökörmezői, Perecsenyi, Rahói, Szolyvai, Técsői, Ungvári, Volóci) és négy megyei jogú városból (Ungvár, Munkács, Huszt és Beregszász) áll.

1919-ig, amíg a mai Kárpátalja területe Magyarországhoz tartozott, a kisebbségi és nyelvpolitika természetesen elsősorban a helyi szláv lakosságot (a ruszinokat vagy ruténeket) érintette. 1918. december 21-én a korabeli Magyarország Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros megyéinek területén (amely terület csaknem teljesen egybeesik a mai Kárpátaljával) létrejött a Ruszka Krajna autonóm terület, a helyi ruszinok önrendelkezése. Jelentősége azonban csekély volt, a gyakorlatban nem működött.

Az 1919 és 1939 közötti időszak, amikor a mai Kárpátalja Csehszlovákia részét alkotta, kevés volt ahhoz, hogy jelentős kisebbségi mozgalom bontakozzon ki a régióban. 1944-től 1991-ig a régió a Szovjetunió része volt, így a szovjet nemzetiségi és nyelvpolitika hatása érvényesült.

A Szovjetunió nemzetiségi politikájának egyik központi kérdése a minden szempontból homogén társadalom kialakítása volt (*A Szovjetunió Kommunista Pártjának Programja*. 1986. Uzsgorod: Kárpáti Kiadó, 84–85.). A homogenizáló politikában központi szerep jutott az internacionalizmus ideológiájának, amely szintén az egységesítés, valójában az oroszosítás szolgálatában állott.

A nemzetiségi egység legfőbb fejlődési fokozata a *szovjet ember* minőségi kategóriája volt: „a kommunizmus építésének folyamatában minden szovjet nemzet és nemzetiség egy új történelmi kategóriában egyesült, létrehozva a szovjet népet, melynek legfőbb érintkezési eszköze az orosz nyelv” (Iszajev 1982. 162.). Ennek megfelelően a XXVII. pártkongresszus programja kimondta: „Országunkban a nemzetiségi kapcsolatokat az jellemzi, hogy tovább folyik mind a nemzetek és nemzetiségek felvirágzása, mind pedig szüntelen közeledésük, amely az önkéntesség, az egyenlőség, a testvéri együttműködés alapján megy végbe. (...) Ez a fejlődés a messzi történelmi távlatokban a nemzetek teljes egységéhez vezet” (i. m. 87.).

Az internacionalista politika Kárpátalját is elérte. A terület egyetlen magyar nyelvű napilapjában, a Kárpáti Igaz Szóban 1975 végén – 1976 elején – *Szovjet magyarok* című, négy részben publikált cikksorozat tanúskodik erről. Ebben szerepel a *szovjet magyarok* fogalom, amely alatt azokat kell értenünk, „akik a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségének magyar nemzetiségű polgárai, akik az ugyancsak új törté-

nelmi kategóriaként létrejött szovjet nép fiainak érzik és vallják magukat (...), akik szeretik és művelik a magyar nyelvet és a legteljesebb fokú megbecsüléssel vannak szovjet testvéreik nyelve és első fokon a népeinknek érintkezési eszközöket adó orosz nyelv iránt.”¹

A volt Szovjetunióban elvileg minden nemzetiség és nyelv egyenjogú volt olyannyira, hogy az országnak hivatalosan nem is volt állam- vagy hivatalos nyelve.

Ennek ellenére az orosz nyelv politikai, gazdasági, ideológiai és nem utolsósorban hadászati okokból kivételezett helyzetet élvezett (Rannut 1999. 229.). Országos és köztársasági szinten – az oroszításnak fokozottan ellenálló néhány tagköztársaságot (pl. a Grúz és az Örmény SZSZK-t) kivéve – a közigazgatási ügyek oroszul folytak, s az egyes köztársaságokban az orosz volt a felsőoktatás, a tudomány, a technika nyelve, valamint a szovjet hadseregben ez volt az egyetlen vezényleti nyelv (Miller 1994. 613.).

A *Szovjetunió Kommunista Pártjának Programja* (89–90.), amelyet az SZKP XXVII. kongresszusa fogadott el 1985-ben így teremti meg az orosz nyelv mindenhatóságának hamis eszmerendszerét: „A jövőben is biztosítani fogjuk a Szovjetunió minden állampolgára számára anyanyelvük szabad fejlesztését és egyenjogú használatát. Ugyanakkor, tekintve, hogy az orosz nyelvet a szovjet emberek önkéntesen elfogadták a nemzetek közötti érintkezés eszközeként, ennek a nyelvnek az elsajátítása a nemzeti nyelv mellett mindenki számára hozzáférhetőbbé teszi a tudomány és a technika, a hazai és a világkultúra eredményeit.”

Ezt a nemzetiségi és nyelvi egyenjogúságot azonban sajátosan értelmezték a Szovjetunióban. A nyelvek alkotmányosan szavatolt egyenlősége (vö. *A Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségének Alkotmánya (Alaptörvénye)* 14–15.) a gyakorlatban azt jelentette, hogy minden nép és nemzetiség számára szavatolt volt a jog az anyanyelv használatára a privát szférában. „A nyelvek egyenlősége nem abban áll, hogy mechanikusan azonos funkcionális kötelezettségekkel terheljük őket” – olvashatjuk például egy szovjet kutató véleményét (Hazanarov 1982. 111.). Szerinte „a nyelvek egyenlősége nem más, mint minden nemzeti nyelv számára biztosítani az egyenlő jogi feltételeket a szabad fejlődéshez” (i. m. 112.). Ebben a nyelvi egyenjogúságban a nemzetiségi nyelvek szerepe arra korlátozódott, hogy minden nemzetiséghez eljuttathatók legyenek a központi párthatározatok és közlemények (i. m. 23.).

Valójában tehát a Szovjetunió fennállása idején az orosz nyelv kiemelt státusú volt, amelyet az oktatás minden szintjén tanítottak. A tagköztársaságokon, autonóm területeken és körzeteken belül az orosz nyelv mellett – korlátozottabban bár, de – hivatalos funkciókat töltött be a köztársaság névadó nemzetiségének nyelve is, a saját önálló közigazgatási egységgel nem rendelkező népek és nyelvek azonban gyakorlatilag csak a magánszférában és az oktatásban voltak használatosak (Rannut, 1999: 230.). Az orosz volt a domináns nyelv az államigazgatásban, a pártban, az oktatásban² és a nyilvános érintkezésben (Arel 1995. 598.; Markus 1993. 46–48.).³

¹ A cikksorozatot közli Botlik–Dupka (1991. 186–196); az idézett részt lásd a 188. oldalon.

² Az ukrainai iskolásoknak a 40%-a járt orosz tannyelvű iskolába az 1990/91-es tanévben (vö. Shamshur–Izhevskaja 1994. 35.). A felsőoktatás nyelve pedig az egész Ukrajna területén az orosz volt.

³ Az ukrán nyelv státusának alakulásáról Oroszországban és a Szovjetunió kötelékén belül lásd Shevelov (1986/1987).

A NYELVEK HELYZETÉRE VONATKOZÓ UKRAJNÁBAN ÉRVÉNYES NEMZETKÖZI ÉS HAZAI DOKUMENTUMOK⁴

Az 1991-ben függetlenné vált Ukrajnában a nyelvek státusáról, használatáról közvetlenül a következő dokumentumok rendelkeznek:

- *Ukrajna Alkotmánya* (elfogadás éve: 1996),
- *Ukrajna törvénye az Ukrán Köztársaság nyelveiről* (1989),
- *Ukrajna nemzetiségi jogainak nyilatkozata* (1991),
- *Ukrajna törvénye a nemzetiségi kisebbségekről* (1992),
- *Ukrajna törvénye a helyi önkormányzatokról* (1997),
- *Ukrajna törvénye az általános középfokú oktatásról* (1999),
- valamint (elvileg) *A Regionális és Kisebbségi Nyelvek Európai Chartája*.
- *Ukrajna Alkotmányának* 10., 11., 12., 24., 53., 92., 103., 127. és 148. cikkelye tartalmaz a nyelvekre vonatkozó tételeket.

A 10. cikkely deklarálja, hogy „Ukrajnában az állami nyelv az ukrán”, és az állam biztosítja az ukrán nyelv működését a társadalmi élet minden területén. A következő bekezdés szerint „Ukrajnában szavatolt az orosz és a többi ukrainai nemzeti kisebbség nyelvének szabad fejlődése, használata és védelme”. A cikkely utolsó mondata szerint viszont „Ukrajnában a nyelvek használatát Ukrajna Alkotmánya szavatolja, és törvény határozza meg”. A 92. cikkely is úgy rendelkezik, hogy *kizárólag* Ukrajna törvényei határozzák meg többek között a nyelvhasználat rendjét.

A 11. cikkely általános deklarációkat tartalmaz Ukrajna minden nemzetiségének és nyelvének védelméről, a 24. cikkely többek között a nyelvi alapon való diszkriminációt is tiltja. A 12. az Ukrajna területén kívül élő ukránok nyelvi igényeinek kielégítésére tesz ígéretet. Az 53. rész a nemzeti kisebbségek számára a törvény által megszabott rendben biztosítja az anyanyelven való oktatás vagy az anyanyelv tanulásának jogát. A 103., 127. és 148. cikkely az államnyelv ismeretétől teszi függővé bizonyos állami tisztségek betöltését (köztársasági elnök, alkotmánybírói tagság, bírói tisztség).

Az Alkotmány 10. és 92. cikkelye értelmében a nyelvek státusa szempontjából még a Szovjetunió fennállása idején, 1989-ben elfogadott nyelvtörvény a mérvadó.

A nyelvtörvény is államnyelvként határozza meg az ukrán nyelvet (2. cikkely), ugyanakkor továbbra is megmarad az orosz a népek közötti érintkezés nyelvének (4. cikkely). Az 5. cikkely értelmében az állampolgárok számára szavatolt anyanyelvük és bármely más nyelv használata; az állampolgárnak jogában áll, hogy az állami, társadalmi szervekhez, vállalatokhoz stb. ukrán nyelven vagy e szervezeteknél használatos más nyelven, orosz nyelven, vagy a felek számára elfogadható más nyelven forduljon. A törvény nemcsak tiltja a nyelvi alapon történő megkülönböztetést (8. cikkely), hanem szankciókat is kilátásba helyez a nemzetiségi nyelvek használatának korlátozása miatt. A rendelkezések szerint felelősségre vonható az a tisztségviselő, aki a nyelvtudás hiányára hivatkozva megtagadja egy nemzetiségi nyelven írt beadvány vagy folyamodvány átvételét (5. cikk).

⁴ Az ukrainai kisebbségek nyelvi helyzetéről lásd még Csernicskó (1998.) és Orosz–Csernicskó (1999.). A kárpátaljai magyarokra vonatkozóan lásd pl. Magocsi (1996.), *Етнічні меншини в Україні*. Lásd még: a jelen kötet CD-mellékletét.

A törvény a nemzetiségi többségű közigazgatási egységek területén (pl. falu, város, járás, megye) *lehetőséget nyújt* a nemzetiségi nyelv használatára az ukránnal egyenrangúan és párhuzamosan az állami- és pártszervek, a vállalatok, intézmények működésében (3. cikkely). Nem értelmezi azonban a törvény, mit ért a *nemzetiségi többségű területek* fogalom alatt.

Az állami dokumentumokat, okmányokat ukrán nyelven fogadják el és teszik közzé, alsóbb szinteken is, ám itt szükség esetén más nemzetiségi nyelveken is publikálják. A hivatalos űrlapok ukrán vagy ukrán–orosz nyelvűek (10. cikkely). A hivatali és munkahelyi adminisztráció nyelve az ukrán, de a nemzetiségi többségű területeken a nemzetiségi nyelvet is lehet az ukránnal párhuzamosan használni (11. cikkely).

A hivatalos személyi okmányok (személyi igazolvány, munkakönyv, az iskolai végzettséget igazoló dokumentumok, születési, házassági és halotti anyakönyvi kivonat) ukrán–orosz kétnyelvűek (14. cikkely).

A szolgáltatások nyelve az ukrán vagy a felek által választott egyéb nyelv (17. cikkely). A perrendtartás nyelve az ukrán, de a nemzetiségi többségű területeken a nemzetiségi nyelv használatára is van lehetőség azzal egyenrangúan; a bíróság nyelvét nem értőnek joga van tolmács igénybevételére, az anyanyelvi vallomástételre (18. cikkely). Az ügyvédi, ügyészi szolgáltatás, a jogi tanácsadás nyelve az ukrán, vagy a felek számára legmegfelelőbb nyelv (23. cikk).

Az oktatás nyelvének megválasztása elidegeníthetetlen jog (25. cikkely). Ezzel a joggal azonban ideális esetben is csak legfeljebb a középiskola befejezéséig élhetnek a kisebbségi polgárok. A törvény 29. cikkelye értelmében Ukrajnában a felső- és középfokú oktatási intézményekbe felvételizők ukrán nyelvből tesznek felvételi vizsgát, és csak a nemzeti kádereket képző oktatási intézményekbe felvételizők tehetnek anyanyelvből vizsgát.

A hivatalos tömegtájékoztatás nyelve az ukrán, illetve lehetőség szerint más ukrain nyelvek (33. cikkely). A táviratok, a postai borítékok, csomagok címezésének nyelve az ukrán vagy az orosz (34. cikkely). A hivatalos hirdetmények, közlemények, reklámok, plakátok nyelve az ukrán; az ukrán nyelvű szöveg *mellett* szerepelhet más nyelvű fordítás is (35. cikkely).

Az Ukrajnában gyártott termékek, áruk címkéi, feliratai ukrán nyelvűek, és más nyelvekre nem fordíthatók (36. cikkely).

Az intézmények, társadalmi és pártszervezetek, vállalatok stb. hivatalos el- és megnevezése ukrán nyelvű; az ukrán nyelvű felirat jobb oldalán vagy alatta szerepelhet a megnevezés más nyelvű fordítása is (37. cikkely).

Az ukrain földrajzi nevek ukrán nyelvűek. Lehetséges továbbá a nemzetiségi többség nyelvén való feltüntetésük is (38. cikkely).

Az ukrán állampolgároknak joguk van nemzeti hagyományaiknak megfelelő nevet választani, amely neveket transzkripcióval⁵ ültetik át ukránra (39. cikkely).

Ukrajna nemzetiségi jogainak nyilatkozata minden népnek és nemzetiségnek garantálja a jogot anyanyelve használatára a társadalmi élet minden területén (3. cikkely).

⁵ Nem cirill írásrendszerű nyelvek esetében természetesen transliterációval, bár ezt a fogalmat a törvény nem használja, mert a szláv nyelvészeti hagyomány nem tesz különbséget a transzkripció és a transliteráció között.

Az „Ukrajna törvénye a nemzetiségi kisebbségekről” című dokumentum szerint azokon a területeken, ahol a nemzetiségi kisebbség a lakosság többségét alkotja, az állami és társadalmi szervek, vállalatok, intézmények működése során az államnyelv mellett a kisebbség nyelve is használható. (8. cikkely) Garantálja továbbá a kisebbségek számára a nemzeti hagyományoknak megfelelő személynévhasználatot, így például azt, hogy a személyazonossági igazolványba csak a vezeték- és utónév kerüljön, és elmaradhat az apa keresztnévéből képzett apai név (otcsesztvo) (12. cikkely).

Az ukrainai önkormányzati törvény 26. cikkelye 1. pontjának 50. bekezdése lehetővé teszi, hogy az önkormányzatok megválasszák az önkormányzati szervek munkájának nyelvét (Kárpáti Igaz Szó 1997. július 3., 7.).

Ukrajna Legfelsőbb Tanácsa 1999 utolsó munkanapján ratifikálta az ország által már 1996-ban aláírt *A Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Chartáját*. A Charta *a la carta* rendszerű rendelkezései közül a legtöbb kérdéskörben a legtoleránsabb normákat választották az ukrán honatyák, ám meghatározták, hogy ezek a rendelkezések csak azokon a területeken legyenek alkalmazhatók a törvény szerint, ahol a kisebbségi lakosság aránya eléri a 20 százalékot. A kisebbségek által 10–19%-ban lakott területeken enyhébb vállalásokat fogalmaztak meg, s még alacsonyabb követelmények érvényesek, ha a nemzetiség aránya 10% alatti (lásd Gulácsy 2000). A Charta hatályba lépésére azonban máig várni kell, mert alkalmazását az elfogadás ügyrendjének alkotmányellenességére való hivatkozással felfüggesztették.

Az érvényben lévő hivatalos dokumentumok szerint tehát Ukrajna államnyelve az ukrán, az orosz az ország egész területén az ukránnal párhuzamosan hivatali nyelvként és a nemzetek közötti érintkezés nyelveként funkcionál, a többi nemzetiségi nyelv használata pedig a nemzetiségi többségi területeken *engedélyezett*. Nem tartalmaz azonban olyan kitételeket egyik dokumentum sem, ahol explicite megfogalmazták volna, milyen feltételek mellett van lehetőség a kisebbségi nyelveknek az államnyelvvvel egyenrangú használatára. A törvényerejű dokumentumok mellett azonban számos olyan állami és regionális rendelkezés szabályozza a nyelvek használatát, amelyek azt bizonyítják, hogy a törvények által deklarált jogok a gyakorlatban másképp vagy egyáltalán nem működnek.

Az ukrán nyelv Ukrajna függetlenné válása óta fokozatosan államnyelvi státusba került, az orosz azonban – annak ellenére, hogy az alkotmány és a nyelvtörvény is számos helyen kiemelten mint hivatalos funkciókban is használatos nyelvet is említi – az ukrán terjeszkedésével párhuzamosan szorul vissza az állami, hivatali szférából, amit minden bizonnyal hamarosan törvényi eszközökkel is szentesítenek. Erre enged következtetni, hogy egyre többször esik szó a sajtóban a nyelvi helyzetről, a nyelvek státusáról, és egy új nyelvtörvény elfogadásának gondolata is megfogalmazódott mind a kormány, mind pedig az ellenzék részéről. El is készült egy nyelvtörvény-tervezet, amelyet a sajtó hasábjain össznépi vitára bocsátottak (pl. Oszvita Ukrajini 1999. február 17., Kárpáti Igaz Szó 1999. július 1.); a tervezetet a kisebbségi szervezetek (köztük a magyarok is) erősen bírálták, s az nem is került parlamenti vitára. Az ukrán parlament hivatalos honlapja szerint (alpha.rada.kiev.ua) 2002 februárjában is több nyelvtörvény-tervezet várja, hogy a parlament napirendjére tűzze vitájukat.

A fentiekből látható tehát, hogy elvileg az ukrán államnyelv mellett vagy azzal párhuzamosan az orosz, a nemzetiségi többségi területeken pedig a kisebbségi nyelvek is működhetnek hivatalos nyelvi státusban.

Végül is megállapíthatjuk, hogy *de jure* Ukrajna államnyelve az ukrán, az orosz hivatalos nyelvi státusú, a kisebbségi nyelvek beszélőinek pedig lehetőségük nyílik anyanyelvük használatára a társadalmi élet minden szintjén, azokon a területeken, ahol nemzetiségileg többséget alkotnak. *De facto* azonban az ukrán államnyelv mellett az orosz az adminisztratív tiltások ellenére is hivatalos nyelvként használatos az oroszok által sűrűn lakott keleti területeken. A kisebbségi nyelvek azonban csak az oktatásban, a nemzetiségi sajtóban, rádió- és televízióadásokban, a kisebbségi közéletben, az egyházi életben és a privát szférában használatosak. Gyakorlatilag tehát a magyar nyelv helyzete Ukrajna függetlenné válása után sem sokat változott a Szovjetunióban fennállt státusához képest.

Kloss (1967. 15) a kisebbségi nyelvek státusát öt fokozatba sorolja.

1. A kisebbségi nyelv országos méretekben hivatalos nyelv.
2. A nemzetiség nyelve egy nagyobb regionális vagy közigazgatási egység (pl. ország-rész, tartomány, autonóm terület, megye) hivatalos nyelve.
3. A kisebbségi nyelv használatát hatóságilag engedélyezik a közoktatásban, nyilvános hirdetésekben, bár a nyelvnek nincs hivatalos státusa.
4. Tolerancia a nyelvvel szemben a privát szférában (a sajtóban, egyházi és magániskolákban stb.).
5. A nyelv betiltása (lásd még Hoffmann 1991. 208–209.).

Ukrajnán belül Kárpátalján a magyar nyelv státusa a fenti 3. fokozatnak felel meg (Csernicskó 1998. 151.).

Ha a nyelvek helyzetét, használati körét meghatározó hatályos ukrainai dokumentumokat összevetjük a nemzetközi jogi normákkal, egyezményekkel, ajánlásokkal, akkor kiderül, hogy gyakorlatilag valamennyi ukrainai dokumentum a nemzetközi normákhoz igazodik, szinte szó szerinti megfelelés található köztük (Csernicskó 2000). Ez azonban csupán szó szerinti megfelelés: a nemzetközi ajánlások, egyezmények szellemével nem egyeztethető össze az ukrainai gyakorlat, amely a már meglévő kisebbségi jogok szűkítésére használja fel a nemzetközi normákra történő hivatkozást. A hágai ajánlás tranzitív oktatási modelljét (mely szerint az elemi iskolai anyanyelvi oktatásról fokozatosan át kell térni a többségi nyelven történő oktatásra) olyan kisebbségeknél is be kívánja vezetni, amelyeknek nagy hagyományokkal rendelkező oktatási rendszere működik (Orosz–Csernicskó 1999).

A MAGYAR NYELV HASZNÁLHATÓSÁGA KÁRPÁTALJÁN DE FACTO⁶

Az előző részben megvizsgáltuk a nyelvek használatát meghatározó ukrainai dokumentumokat (vagyis azt, hogy jogilag milyen nyelveket lehet használni az egyes helyzetekben). Ebben a részben résztvevő megfigyelésekre alapozó leírást adunk arról, hogy Kárpátalja egyetlen abszolút magyar többségű városában, Beregszászban hogyan

⁶ Ennek a résznek a megírásában Karmacs Zoltán és Márku Anita is részt vett.

érvényesíthetők a gyakorlatban a törvényileg garantált jogok. Itt azokról a tapasztalatainkról számolunk be, amelyeket munkatársaink szereztek mint hivatalba látogató ügyfelek, vásárlók stb. A vizsgálatot 2002. február 1. és április 30. között végeztük, amikor a LIMES Társadalomkutató Intézet megbízásából 20, a feladatra felkészített főiskolai hallgató járta be a város hivatalait, szolgáltató egységeit, boltjait, üzleteit, piacát, hogy megfigyelje: ügyintézés, vásárlás, szolgáltatás igénybevétele közben használhatják-e, illetve hol használhatják a magyar nyelvet Beregszász és a környék magyar lakosai.

Választásunk egyrészt azért esett Beregszászra, mert ez az egyetlen abszolút magyar többségű város Kárpátalján. Másrészt pedig azért, mert egy településen belül itt él a legnagyobb magyar közösség, továbbá intézményei révén (Ungvár mellett) Beregszász a kárpátaljai magyarság központja, megyei alárendeltségű város és a legnagyobb arányú magyar lakossággal rendelkező Beregszászi járás székhelye. Beregszász és a Beregszászi járás magyar többségű (Csernicskó 1998. 35–43.), tehát elvileg érvényes a nyelvtörvény 3. és 5. cikkelye: a nemzetiségi többségű területeken a kisebbségi nyelv az államnyelv mellett használható a hivatalokban is.

A magyar nyelv Beregszász hivatalaiban

2002. február-márciusában tizenöt Beregszász városi és beregszászi járási⁷ hivatalt kerestünk fel azzal a céllal, hogy felmérjük: milyen nyelv(ek)en fordulhatnak a magyar kisebbség tagjai a hivatalokhoz. A hivatalok felkeresésekor arra is figyelmet fordítottunk, hogy a kisebbségi ügyfelek hozzájuthatnak-e kétnyelvű formanyomtatványokhoz, illetve kitölthetik-e azokat anyanyelvükön is. Továbbá azt is megfigyeltük, hogy a lakosság tájékoztatására szolgáló hivatali kiírások, hivatalos űrlapok mintapéldányai milyen nyelveken olvashatók a hivatalok hirdetőtábláin.

Beregszászba érkezve megállapíthatjuk, hogy a város határában ukrán és magyar nyelven is fel van tüntetve a település neve. A legtöbb utca és tér elnevezése is két nyelven olvasható, de sok olyan utcanévtábla is látható, amely csak ukrán, illetve csak magyar nyelvű. A járási kultúrházon, a járási közigazgatási hivatal és a városháza épületén az ukrán mellett ott lobog a magyar zászló is.

Az általunk felkeresett tizenöt hivatalban a hivatalnokok többsége tudott, vagy legalábbis megpróbált magyar nyelven beszélni. Ha az a hivatalnok, akihez az ügyfél közvetlenül fordul, nem beszél magyarul, magyarul értő kollégájához irányítja át az érdeklődőt. Olyan is gyakran előfordul, hogy bár nem beszél a hivatalnok magyarul, érti a magyarul előadott kérdést vagy kérést, és a választ orosz, jóval ritkábban ukrán nyelven mondja el.

A magyar ügyintézésre azonban csak a szóbeliség szintjén van esély. Amint ugyanis a hivatalos okmányokra vagy űrlapokra kerül sor, mindenütt ragaszkodtak ahhoz, hogy ukrán nyelven töltsék ki az űrlapokat vagy írják meg beadványukat, kérvényüket.

⁷ Beregszász 2001-ben megyei jogú városi státust nyert, ezért több közigazgatási hivatal különvált a járási szervektől. Mind a járási, mind pedig a városi hivatalok továbbra is Beregszászban találhatók.

Az is megtörtént (például az egyik bankfiókban), hogy a magyar nyelvű írásbeli ügyintézés lehetősége felől érdeklődő ügyfelet *orosz nyelven* kioktatták arról, hogy a hivatali ügyintézés nyelve *az ukrán*.

A hivatalok megnevezése többnyire mindkét nyelven ki van függesztve a bejárat fölé, de többször találkozhatunk csak ukrán nyelvűvel is. Láttunk arra is példát, hogy a hivatal neve ugyan fel van tüntetve ukrán és magyar nyelven a bejáratnál, ám az egyes osztályok, alosztályok ajtaján csak ukrán nyelven olvasható információ.

A formanyomtatványok a lakosság számára is jól látható helyen elhelyezett mintái minden hivatalban kizárólag ukrán nyelven tekinthetők meg.

Összefoglalásképpen elmondhatjuk, hogy a jelenleg Ukrajnában hatályban lévő nyelvtörvényben, nemzetiségi törvényben és a helyi önkormányzati törvényben a kisebbségek számára biztosított jogok és felkínált lehetőségek Kárpátalján, a többségben magyarok által lakott Beregszászban csorbát szenvednek a hivatalbeli nyelvhasználat terén. Az általunk felkeresett hivatalok mintegy felében nem tudnak magyar nyelven kommunikálni, a lakossági tájékoztatások és a formanyomtatványok kitöltött mintái nincsenek kifüggesztve magyar nyelven, illetve nincs kétnyelvű űrlap, és a legtöbb helyen magyar nyelvű kérvényt sem fogadnak el az ügyfelektől.

A magyar nyelv Beregszász szolgáltató egységeiben, boltjaiban, éttermeiben és a piacon

A hivatali nyelvhasználat mellett annak felmérését is fontosnak tartottuk, milyen mértékben és hol használható a magyar nyelv Beregszász boltjaiban, üzleteiben, éttermeiben, kocsmáiban, szolgáltató egységeiben, a vasút- és autóbusz-állomáson, valamint a város piacán. Ahhoz, hogy ezt feltérképezhessük, megbízottaink vásárlóként, vendégként, ügyfélként látogatták végig a város gyakorlatilag valamennyi kereskedelmi és szolgáltató egységét, valamint a piaci árusok többségét.

A beregszászi piacon hétfő kivételével naponta több ezer vásárló és nézelődő fordul meg. Munkatársaink közel kétszáz vásárlást néztek végig, megkérdeztek több tucat piaci kofát és butikost. A feljegyzésekből az a kép alakult ki, hogy a város piacán tökéletesen el lehet boldogulni a magyar nyelvvel. A piac után összesen 11 élelmiszerüzletet látogattak végig munkatársaink, amelyekben 22 eladónál vásároltak. Közülük nyolc eladónak nem okozott gondot, hogy magyarul szolgálja ki a vásárlókat. Három-három elárusító csak ukránul vagy oroszul értette meg, mit kérnek tőle, és csak ezen a nyelven volt hajlandó kommunikálni a vevőkkel. Ketten értették ugyan a magyar kérést, de csak ukránul tudták azt teljesíteni, egy bolti eladó pedig a magyar nyelvű kérések hallatán magyar kollégáját hívta segítségül. Öt olyan elárusítóval is találkoztunk, akik annak ellenére megpróbálkoztak magyar nyelven kiszolgálni a vásárlókat, hogy csak törték a nyelvet. Mindössze egyetlen olyan üzlet akadt a meglátogatott 11 között, ahol az áruk megnevezése és ára magyarul is fel volt tüntetve.

Megvizsgáltunk 20 olyan üzletet és butikot is, ahol nem élelmiszert, hanem egyéb termékeket (pl. ruhát, cipőt, műszaki árut stb.) árusítanak. A meglátogatott kereskedelmi egységekben összesen 27 eladóval kerültek kapcsolatba a terepmunkások. Húsz

esetben meg tudták értetni magukat magyarul, és mindössze hét olyan eladóval találkoztak, akik nem tudtak vagy nem voltak hajlandók magyarul kiszolgálni őket.

Beregszászban két nagyobb „bevásárlóközpont” működik. A nagyobbik áruházban 77 kereskedőnél próbálkoztak vásárlással megbízottaink, és mindössze 11 esetben valottak kudarcot a magyar nyelv kizárólagos használatával (9 eladó ukránul, 2 pedig oroszul beszélt velük). Az eredményekből úgy tűnik, hogy Beregszász legnagyobb üzletközpontjában a legjobb eséllyel az tud eladóként elhelyezkedni, aki magyarul is beszél. Erre következtethetünk legalábbis abból, hogy a megkérdezett elárúsítók közül 66-an magyarul válaszoltak a vásárlók magyar kérdéseire, s csak alig egyharmaduknak okozott ez kisebb-nagyobb nehézséget. Ugyanakkor alig látható magyar nyelvű felirat, árcédula a kétszintes üzletben.

Céljaink között szerepelt az is, hogy a boltok mellett a gyógyszertárakban és a szolgáltató egységekben is felmérjük a csak magyarul beszélők esélyeit. Beregszász valamennyi patikájában van olyan gyógyszerész, aki magyar nyelven is ki tudja szolgálni a betegeket, és el tudja magyarázni, hogyan kell szedni az adott készítményt. Nincsenek ugyanakkor magyar nyelvű feliratok, és a gyógyszereken feltüntetett tájékoztatók is ukrán, esetleg orosz nyelvűek. Hasonló a helyzet a szolgáltató egységekben is. Úgy tűnik, Beregszászban a fényképészek és a fodrászok szinte kivétel nélkül beszélnek magyarul. Azok is, akik nem magyar anyanyelvűek, az ügyfél kedvéért szívesen társalognak magyarul munkavégzés közben.

Az éttermeket, bárókat és kocsmákat is sorra látogatták munkatársaink. Összesen 30 helyre tértek be munkatársaink, és 61 pincértől, csapostól rendelték. A legtöbb helyen (39 esetben) magyar nyelvű kiszolgálásban volt része a terepmunkásoknak. Mindössze kilenc pincér nem értette a magyar nyelven leadott rendelést, s közülük egy magyarul értő kollégájától kért segítséget. A meglátogatott 30 vendéglátó-ipari egység közül csak 12-ben kaptak étlapot az oda betérők. Öt helyen csak ukrán nyelven olvashatták el a kínálatot, hét esetben pedig két nyelven (ukránul és magyarul).

Akár közúton, akár vasúton szeretnénk elutazni Beregszászból, menetjegyünket magyarul is megválthatjuk. Sem az autóbusz-állomáson, sem pedig a vasúti váróteremben nem találtunk azonban magyar nyelvű menetrendet, hirdetményt, de még reklámot sem, és a hangosbeszélő is csak az állam nyelvén tájékoztatja az utasokat arról, melyik járat honnan érkezik és merre tart.

Összességében azt a következtetést vonhatjuk le a fenti rövid áttekintésből, hogy Beregszászban van értéke a magyar nyelvnek, hiszen gyakorlatilag mindenütt vásárolhatunk magyarul. A piaci kereslet ráébresztette az eladni szándékozókat, hogy a vásárlóközönség jelentős részét magyarul lehet megcélozni. Csak elvétele találkozhatunk ugyanakkor magyar nyelvű felirattal, tájékoztatóval, reklámmal, étlappal. Bár a legtöbb üzletnek, kocsmának, cukrászdának magyar nyelvű cégére is van, és ukránul a kijevi, magyarul a közép-európai idő (budapesti) szerint olvasható a bejáratnál, meddig tartanak nyitva, belépve egyetlen magyar nyelvű felirattal sem találkozhatunk, még a gyógyszertárban sem.

Úgy látszik tehát, hogy – akárcsak a hivatali életben – a kereskedelem, a szolgáltató szférában és a vendéglátóiparban is jobbra csak a szóbeliség szintjén használható a magyar nyelv Beregszászban.

IRODALOM

- A Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségének Alkotmánya (Alaptörvénye)*. 1977. Uzshorod: Kárpáti Könyvkiadó
- A Szovjetunió Kommunista Pártjának Programja*. 1986. Uzsgorod: Kárpáti Kiadó
- Arel, D. 1995. Language Politics in Independent Ukraine: Towards One or Two State Languages. *Nationalities Papers*. Volume 23, No. 3 (September 1995): 597–622.
- Botlik J.–Dupka Gy. 1991. *Ez hát a hon... Tények, adatok, dokumentumok a kárpátaljai magyarság életéből 1918–1991*. Budapest–Szeged: Mandátum–Universum
- Csernicskó I. 1998. *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Budapest: Osiris Kiadó–MTA Kisebbségkutató Műhely
- Csernicskó I. 2000. Jogok és jogtalanságok. A kisebbségek anyanyelvi oktatásához való jog a nemzetközi és az ukrajnai kisebbségvédelmi dokumentumokban. *UngBereg 2000. Második Pánsíp-almanach*, 114–118.
- Gulácsy G. 2000. Egy újabb lépés Európa felé. *Kárpáti Igaz Szó*. január 6. 2.
- Hazanarov, K. H. (Хазанаров, К. Х.) 1982. *Решение национально-языковой проблемы в СССР*. Москва: Издательство политической литературы
- Hoffmann, Ch. 1991. *An Introduction to Bilingualism*. London and New York: Longman
- Iszajev, M. I. (Исаев, М. И.) 1982. *Социолингвистические проблемы языков народов СССР: Вопросы языкового планирования и языкового строительства*. Москва
- Kloss, H. 1967. Types of Multilingual Communities: A discussion of ten variables. In: Stanley Lieberman (ed.), *Explorations in Sociolinguistics*, 7–17. Bloomington: Indiana University
- Magocsi, P. R. 1996. The Hungarians in Transcarpathia (Subcarpathian Rus'). *Nationalities Papers* 24 (3): 525–534.
- Markus, V. 1993. Language legislation. In: Danylo Husar Struk (ed.), *Encyclopedia of Ukraine*. Vol. III., L–Pf: 44–46. University of Toronto Press Incorporated
- Miller, J. 1994. Commonwealth of Independent States (CIS). In: R. E. Asher et al. (eds), *The Encyclopedia of Language and Linguistics*, 613–614. Oxford, New York, Seoul, Tokyo: Pergamon Press
- Orosz I.–Csernicskó I. 1999. *The Hungarians in Transcarpathia*. Budapest: Tinta Publishers
- Rannut M. 1999. Messze túl a nyelvpolitikán: a Szovjetunió Észtország ellenében. In: Szépe György–Derényi András (szerk.) *Nyelv, hatalom, egyenlőség. Nyelvpolitikai írások*, 224–250. Budapest: Corvina
- Shamshur, O. V.–Izhevskaya, T. I. 1994. Multilingual Education as a Factor of Inter-Ethnic Relations: The Case of the Ukraine. *Current Issues in Language in Society*. Vol. 1. No. 1: 29–39.
- Shevelov, G. Y. 1986/1987. The Language Question in the Ukraine in the Twentieth Century (1900–1941). I–II. *Harvard Ukrainian Studies* Vol. X (1986): 70–170., XI (1987): 118–224.
- Етнічні ментини в Україні*. Київ: Інститут соціології НАН України – Міністерство України у справах національностей та міграції.

THE DE JURE AND DE FACTO OPPORTUNITIES FOR THE USE OF THE HUNGARIAN LANGUAGE IN SUB-CARPATHIA

Until 1919 the area of today's Sub-Carpathia was a part of the then Hungary. The minority and language policies were naturally and primarily directed towards the local Slav populations (i.e. the Rusin and Ruthenians). On 21 December 1918 the counties of Ung, Bereg, Ugocsa and Máramaros (which had been Hungarian counties) became the autonomous territory of Russka Krayna through the self-determination of the local Rusin people. (This area represents almost exactly that of today's Sub-Carpathia.) However, the significance of this was rather meagre because in practice it did not operate as an autonomous territory. In the period between 1919 and 1939 – when today's Sub-Carpathia was created as a special part of Czechoslovakia – there was no major minority movement evident in the region. From 1944 until 1991 the region was a part of the Ukraine Federation within the Soviet Union and thus the effects of Soviet nationality and language policy were mainly felt. One of the central questions of Soviet policy on nationality was that from all points of view a homogeneous society should be established. In the "politics of homogenisation" a central role was given to the ideology of internationalism, which in fact pointed towards uniformity and taken one stage further actually served the process of Russification. In the former Soviet Union every nationality and language had equal rights to the extent that the country officially had no state or official language. Russian was the dominant language in public administration, in the communist party, in education and in public life. In the member republics of the Soviet Union, in autonomous regions and within certain districts, beside the Russian language the language of the nationality giving its name to the republic had an official function (through only in a restricted sense). Those peoples and languages who did not have their own independent units of public administration could in practice only use their language in the private sphere and in education.

In 1991 the Ukraine became independent. Right from the beginning, seven laws at various levels dealt with the status of languages and the respective spheres of their use; this study considers these laws in detail. It is affirmed that *de jure* Ukrainian is the state language of Ukraine, Russian has the status of an official language, and speakers of minority languages have the opportunity to use their mother tongue in all areas of public life in those areas where they make up the majority nationality. However, *de facto*, beside the Ukrainian state language and despite administrative prohibitions, Russian is used as the official language in those eastern areas which are densely populated by Russians. However, minority languages can only be used in education, the press of the

nationality, in radio and television broadcasts, in minority public life, in religion and in the private sphere. Therefore in practice the situation of the Hungarian language since Ukraine became independent has not changed much from the status it had within the Soviet Union.

In the second half of the study the experiences of students attending colleges of higher education (with respect to exercises for which they have prepared) are dealt with. These students came from Beregszász and individual towns with Hungarian majorities. At the level of conversational tasks in most areas these comply with the rights laid down by law; however, with written exercises big deficiencies can be experienced: official forms, notices, advertisements and other information are mainly in the Ukrainian language.